

Analyzing the Views of Orientalists Regarding the Veil Verse and its Relationship with Mental Health

Hasan Rezaee-Haftador*^{ID}, Roohullah Shahidi^{ID}, Marzieh Raji^{ID}

Department of Quranic and Hadith Sciences, School of Theology, Farabi School, University of Tehran, Tehran, Iran.

*Correspondence should be addressed to Dr. Hasan Rezaee-Haftador; Email: hrezaii@ut.ac.ir

Article Info

Received: Apr 20, 2022

Received in revised form:

Jul 9, 2022

Accepted: Aug 16, 2022

Available Online: Jun 22, 2023

Keywords:

Hadiths

Hijab

Mental health

Orientalists

Quran

The Prophet

Abstract

Background and Objective: Hijab is one of the religious teachings that has always been analyzed or criticized. Orientalists, for example, sometimes, with a selective and incomplete view of history and traditions, consider the Prophet (pbuh) as a person who agrees with the freedom and mixing of women and men, who was forced to accept the ruling of hijab and separate men and women and forced his wives to accept hijab and stay home by threatening to divorce them. The purpose of this study is to explain and analyze the opinions of Orientalists regarding their incorrect understanding of the ruling of the hijab verse and its relationship with mental health.

Methods: This is a review study. It starts with a description of the opinions of Orientalists such as Fatemeh Mernissi, Leila Ahmad and Barabara Stoesser, who investigated the causes of the hijab ruling from a historical perspective. And then their views were analyzed by referring to historical and explanatory books. The authors reported no conflict of interests in the present study.

Results: Hijab is a divine command that was issued gradually and step by step in the free society of that era in order to correct people's behavior, and the Prophet (pbuh), without any obligatory influence from others, paid a special attention to implementation of hijab rules in the society. The women of the age of the Prophet (pbuh) often accepted hijab as their right and a factor for an active presence without any social harm towards themselves and men without any pressure and even by freely choosing the color black to cover themselves with the motive of having more grandeur and glory in the circle of hypocrites, and did not view the veil as limitation, isolation, and an unacceptable responsibility.

Conclusion: Therefore, hijab is something that preserves the mental health of women and consequently the family and society, and this is the view that the holy law has sought to achieve by making the rules of wearing hijab for all ages, but some orientalists have a negative view of hijab without paying attention to its effect on women's mental health and as a result the society, and have a partial and temporary view of it considering hijab as a sign of seclusion, concealment and humiliation of women.

<https://doi.org/10.22037/jrrh.v9i2.38204>

Please cite this article as: Rezaee-Haftador H, Raji M, Shahidi R. Analyzing the Views of Orientalists Regarding the Veil Verse and its Relationship with Mental Health. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2023;9(2):145-159. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v9i2.38204>

Summary

Background and Objective

Based on the previous studies, a number of non-Muslim orientalists have conducted studies in the

field of women published in the form of articles or books. Barbara Stoesser, for instance, in the book 'Woman in the Quran and Narrations' and the Muslims who did their graduate studies in Western countries and were influenced the research method of the West, have dealt with

hijab (1). Among the articles published on hijab by the orientalists are the following:

- Four consequent articles by Hesam Fazeli entitled 'Distortion of facts at a glance', which explains and analyzes the views of Mernissi (2); in response to Mernissi, Fazeli focuses on the reasons behind the revelation of different verses of the Quran and the meaning of the word 'hijab'.
- Comparing the rights of Muslim women from the perspective of Morteza Motahhari and Fatemeh Mernissi, written by Mohammad Ali Tavana (4).
- An examination of the Feminists' perception of hijab, written by Abdollah Bahmanpouri (5), which deals with the problems associated with the views of Amin, Mernissi and Vadoud with a Quranic approach and by explaining the meaning of the related words.
- A criticism of the views of Fatemeh Mernissi on hijab, by Zahra Fehrestī (6), which deals with her doubts raised in her book.

Methods

This is a review study. It starts with a description of the opinions of Orientalists such as Fatemeh Marnissi, Leila Ahmad and Barabara Stoesser, who investigated the causes of the hijab ruling from a historical perspective. And then their views are critically analyzed by referring to historical, interpretation and hadith books.

Results

Hijab from the perspective of Mernissi

Mernissi considers the tensions in Medina and increased number of hypocrites and the pressure to keep free women safe as the main reasons for the ruling of hijab believing that since it was not possible to protect all people including slaves, ensuring security was limited to the free people. From her perspective, hijab was the sign and manifestation of this official retreat from the principles of equality (8).

About the role of Omar ibn Khattab in women's obligatory hijab, Mernissi writes: the Prophet's equality-seeking plans were based on certain subtletiest that Omar's companions considered as peripheral. Women's freedom to choose and will was not considered as the mainstay of the society. Omar's solution was very simple. He strongly wished that hijab be institutionalized for women and told the Prophet consistently: "O' Prophet, you accept many people in your house, why don't you force Oma Salima (the Prophet's wife) to wear hijab?". He believed that despite all the criticisms, the Prophet does not have the same idea as Omar, but due to

the male guests' discourtesy, he had to accept to hijab.

Hijab from the perspective of Leila Ahmad

Leila Ahmad considers women's free participation as an example of ordinary affairs at the beginning of Islam believing that 'this freedom was canceled with sitting behind a curtain (not to be seen) turning into a tradition. Stating the hijab was a clear limitation for the Prophet's wives, she believed that hijab was special to the Prophet's wives and the verses that determined that women sit behind a curtain were only applicable to his wives" (9).

Hijab from the perspective of Stoesser

Barbara Stoesser, like Leila Ahmad and Mernissi, believes that the verses related to hijab were revealed due to Zeinab bint Jahash writing that: it can be inferred from the narrations and interpretations of the Quranic verses related to the divine rule of hijab that by revelation of these verses God intended to protect the Prophet's wives from being seen by the visitors to his house (10). About Omar's role in this regard, she writes: As an advisor, Omar bin Khattab insisted that the Prophet hide his wives as a protective measure and separate them from others.

Arab women's hijab before Islam

According to the orientalists, during the Ignorance, women did not completely cover their bodies and sat together with men. They participated in public meetings and would be present in public places; women's clothes did not cover the whole body and a part of head and neck, their chest and arms and feet would be left uncovered. During the Prophet's (pbuh) time, however, all their body was covered. They also put on scarves but a part of their neck and chest and the areas for wearing ornaments, which were seductive to men, were uncovered. Among the issues eliminated in the orientalists' work is the Prophet's special attention to prohibition of mixing of men and women and putting on hijab; it seems that despite the large number of hadiths in this regard, this has been intentionally ignored by them. Furthermore, their lack of knowledge about the meaning of Quranic words and their selective approach to the reasons behind revelation of the verses have led to a wrong interpretation. In addition, attention to the mental effects of hijab is among the issues ignored by the orientalists.

In the Islamic sources, there is a lot of material related to the mental effects of hijab and not

putting on hijab. Verse 60 of Chapter Nour, for example, says about the philosophy of hijab that: “If women cover their bodies, it is better (khair) for them.” The word ‘khair’ (better) means absolute benefit and due to its inclusiveness, it includes both material and spiritual benefit. Therefore, it can be stated that the important effect of wearing hijab is for women’s purity of heart, which is a prelude to achieving heart purity, which is referred to as mental health in psychology. Accordingly, wearing hijab leads to mental health in women and, consequently, families and the society. This is the view taken into account by the Sharia in making the laws of hijab, but the orientalist cannot understand it.

Conclusion

The articles that have been written about hijab and in response to the orientalist’s doubts (raised about the necessity of hijab) often interpret the verses and narrations and explain the meaning of Quranic words. In the present article, however, an attempt was made to collect the views of the orientalist who have dealt with the philosophy of the ruling of hijab from a historical perspective and provide a correct analysis of the historical events via a correct and logical review of the historical events drawing on the Quranic verses and the narrations and to deal with the doubts raised by them about hijab resulting from their faulty understanding and biased assumptions. An attempt was also made to prove the necessity of wearing hijab for protecting safety in the society particularly for women using scientific evidence and reasons. The findings of the present study are in line with those of the previous studies including Fazel Hesami (2) and Zahra Fehresti (5).

Based on the results of the present study, orientalist have selectively referred to some parts of the history in line with their purpose ignoring other parts. Their ignorance of the type of wear of women in the nomadic Arab tribes, depicting a particular part of the history (before hijab became obligatory) and generalizing it to the whole history, keeping silent about the independence of women when hijab become obligatory, failure to examine the whole history and narrations and their failure to explain the Prophet’s care about hijab, lack of correct understanding of the religion and the Sharia are among the ignored issues. All these factors have led to incorrect studies leading them to the false conclusion that the religious decrees were the result of insistence of some of the Prophet’s companions or urgency of the time while these decrees were issued by a wise sharia

maker that considers public benefits over different periods of time.

Acknowledgements

We would like to thank all those who helped us in conducting the study.

Funding

According to the authors, this study was not sponsored and was carried out at the authors’ personal expense.

Conflict of interest

The authors reported no conflict of interests in the present study.

Authors’ contribution

Revising the article and supervising the research project: first and second authors; writing the whole article: third author.

تحليل موقف المستشرقين تجاه آية الحجاب وعلاقتها بالسلامة النفسية

حسن رضائي هفتادار^{ID}، روح الله شهيدى^{ID}، مرضية راجي^{ID}

قسم علوم القرآن والحديث، كلية الشريعة، كلية الفارابي، جامعة طهران، طهران، إيران.

*المراسلات الموجهة إلى الدكتور حسن رضائي هفتادار؛ البريد الإلكتروني: hrezaii@ut.ac.ir

معلومات المادة

الوصول: ١٨ رمضان ١٤٤٣

وصول النص النهائي: ٩ ذي الحجة ١٤٤٣

القبول: ٢٠ ذي القعدة ١٤٤٣

النشر الإلكتروني: ٣ ذي الحجة ١٤٤٤

الملخص

خلفية البحث وأهدافه: أخذ موضوع الحجاب منذ القدم حيزاً كبيراً من القضايا المتعلقة بالتعاليم الدينية وتطرق إليه الباحثون من زوايا مختلفة. ومن بينهم تجدر الإشارة إلى المستشرقين الذين ألقوا بعض الإحيان نظرة إلتقاطية ومنقوصة تجاه الحجاب ومن خلال تأكيدهم على التاريخ والروايات، رأوا أنّ الرسول كان يوافق الحريات واختلاط النساء بالرجال، ومن جانب آخر، فرض الحجاب على النساء اللاتي اضطرن على الإصباح لحكم الحجاب والفصل بين الرجال والنساء وفرض الرجال ملازمة البيوت على نساءهم. تسعى هذه الدراسة أن تلقي الضوء على آراء المستشرقين وإثبات عدم قدرتهم على استيعاب حكم الحجاب بصورة كاملة وعدم وقوفهم على مقصود آية الحجاب وعلاقتها بالسلامة النفسية.

منهجية البحث: اعتمدت الدراسة منهجية المراجعة وفي الخطوة الأولى اعتمدت المنهجية الوصفية لتحليل آراء بعض المستشرقين مثل فاطمة المرينسي، وليلا أحمد، وباربارا استواسر اللواتي تطرقن إلى مسألة الحجاب من منظور تاريخي. وفي الخطوة التالية اعتمد الباحثون المنهج التحليلي والإستناد إلى الكتب ومصادر التاريخ، والتفسير، والرواية لنقد آراء هذه المستشرقات. إن مؤلفي البحث لم يسيروا إلى أي تضارب في المصالح.

المعطيات: الحجاب حكم إلهي يهدف إلى تربية وإصلاح سلوك الناس، بصورة تدريجية وخطوة بعد خطوة في المجتمعات الحرة ولم يقتصر الحكم على حقبة دون أخرى؛ وأنّ الرسول الأكرم (ص) من دون أن يتأثر بالآخرين وضغوطهم، أولى أهمية بالغة بمراعاة الحجاب والإلتزام بهذا الحكم. فقد اختارت نساء عهد الرسول الحجاب من دون أن تُمارس عليهن ضغوط أو يُجبرن على اختبار نوع الحجاب ولم يتعرضن للتهديد عند اختياره. بل اختارت تلك النساء الحجاب واللون الأسود لإضفاء المزيد من الهيبة والإحترام والتمهيد للحضور النشط في المجتمع إلى جانب الرجال ودرء شرّ المنافقين والعضوط التي قد يمارسها عليهن هؤلاء المنافقون. إذن لم تُجبر المرأة المسلمة لا في اختيار الحجاب ولا لونه، ولم تُحمّل ما لا يطاق.

الاستنتاج: وجب الحجاب لصيانة المرأة وحفظ سلامتها النفسية والتي هي ضرورة سلامة الأسرة والمجتمع بطبيعة الحال. وهذا ما كان ينظر إليه الشارع المقدس عند فرض الحجاب على النساء وسعى لتحقيقه. لكن بعض المستشرقين اتخذوا مواضع سلبية تجاه الحجاب، ومن دون أن ينتبهوا لتأثير الحجاب على السلامة النفسية والإيجابيات التي يحملها الحجاب للمرأة والمجتمع، ألقوا نظرة إلتقاطية ولاتاريخية لهذا الحكم ورأوا أن الحجاب هو دليل الإعتزال والعقبة التي تحول دون حضور المرأة في المجتمع واحتقارها.

يتم استناد المقالة على الترتيب التالي:

Rezaee-Haftador H, Raji M, Shahidi R. Analyzing the Views of Orientalists Regarding the Veil Verse and its Relationship with Mental Health. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2023;9(2):145-159. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v9i2.38204>

تحلیل دیدگاه مستشرقان درباره آیه حجاب و ارتباط آن با سلامت روان

حسن رضایی هفتادار*^{id}، روح‌الله شهیدی^{id}، مرضیه راجی^{id}

گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشکدگان فارابی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

*مکاتبات خطاب به دکتر حسن رضایی هفتادار؛ رایانامه: hrezaii@ut.ac.ir

اطلاعات مقاله

دریافت: ۳۱ فروردین ۱۴۰۱

دریافت متن نهایی: ۱۸ تیر ۱۴۰۱

پذیرش: ۲۵ مرداد ۱۴۰۱

نشر الکترونیکی: ۱ تیر ۱۴۰۲

واژه‌های کلیدی:

پیامبر

حجاب

روایات

سلامت روان

قرآن

مستشرقان

چکیده

سابقه و هدف: حجاب از جمله آموزه‌های دینی است که همواره برخی به تحلیل آن یا انتقاد از آن پرداخته‌اند. از جمله آنان برخی از مستشرقان هستند که گاه با نگاهی گزینشی و ناتمام به تاریخ و روایات، پیامبر (ص) را شخصی موافق با آزادی و اختلاط زنان و مردان دانسته‌اند که مجبور به پذیرش حکم حجاب و جداسازی زنان و مردان شده و با اهرم فشار و تهدید همسرانش به طلاق، آنان را نیز وادار به پذیرش حجاب و خانه‌نشینی نموده است. هدف از انجام این پژوهش تبیین و تحلیل آرای مستشرقان درباره درک‌نکردن صحیح حکم آیه حجاب و ارتباط آن با سلامت روان بود.

روش کار: این مقاله از نوع مروری است که در ابتدا به شیوه توصیفی آرای مستشرقانی همچون فاطمه مرنیسی، لیلا احمد و بارابارا استواسر که به بررسی علل حکم حجاب از منظر تاریخی پرداخته‌اند، تبیین شد و سپس با شیوه تحلیلی و با استناد به کتب تاریخی، تفسیری و روایی به نقد آرای آنان پرداخته شد. مؤلفان مقاله تضاد منافی گزارش نکرده‌اند.

یافته‌ها: حجاب فرمانی الهی است که به‌منظور تربیت و اصلاح رفتار مردم، به‌صورت تدریجی و گام‌به‌گام در جامعه آزاد و بدون قید آن عصر صادر شد و پیامبر (ص) بدون تأثیر از دیگران و اجبار آنان، توجه خاصی به اجرای احکام حجاب در جامعه داشتند. زنان عصر پیامبر (ص)، غالباً با پذیرش حجاب به‌عنوان حق خویش و عاملی برای حضور فعال و بدون آسیب اجتماعی نسبت به خود و مردان، بدون هیچ اهرم فشاری و حتی با انتخاب آزادانه رنگ مشکی برای پوشش خود به انگیزه داشتن ابهت و جلال بیشتر در دورباش منافقان، هرگز نگاهشان به حجاب محدودیت، عزلت، انزوا و تکلیفی مالایطاق نبود.

نتیجه‌گیری: حجاب امری است که حفظ سلامت روان زنان و به‌تبع آن خانواده و جامعه را در پی دارد و این نگاهی است که شارع مقدس با جعل احکام پوشش برای همه اعصار، در پی تحقق آن بوده است؛ اما برخی از مستشرقان با پیش‌فرض منفی و بدون توجه به تأثیر حجاب در سلامت روان زنان و به‌تبع آن جامعه نگاهی مقطعی و موقتی بدان دارند و حجاب را نشانه عزلت، پرده‌نشینی و تحقیر زن می‌دانند.

استناد مقاله به این صورت است:

Rezaee-Haftador H, Raji M, Shahidi R. Analyzing the Views of Orientalists Regarding the Veil Verse and its Relationship with Mental Health. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2023;9(2):145-159. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v9i2.38204>

مقدمه

بر اساس مطالعات صورت‌گرفته تعدادی از مستشرقان غیرمسلمان در حوزهٔ زنان تحقیقاتی داشته‌اند که به‌صورت مقاله یا کتبی مستقل نگاشته شده است؛ افرادی همچون باربارا استواسر^۱ در کتاب زن در قرآن و حدیث و همچنین مسلمانانی که تحصیلات عالی خود را در کشورهای غربی گذرانده و متأثر از شیوهٔ تحقیقاتی آنان، در بین مطالب خود مفصل به مقولهٔ حجاب پرداخته‌اند (۱)

حجاب در لغت به‌معنای منع و جلوگیری کردن است؛ در معنای لغوی این واژه چنین آمده است: حجب و حجاب به‌معنای منع از وصول و رسیدن دو چیز به همدیگر است. حجب دارای یک معنای اصلی است و آن منع است. گفته می‌شود: حَجَبْتُهٔ یعنی «منع کردم او را» (۲). با توجه به تعاریف می‌توان گفت حجاب در معنای اصطلاحی به‌معنای پوشش زن است. با توجه به معنای لغوی که منع است، حجاب زن مانعی است که از دیده‌شدن او توسط نامحرمان جلوگیری می‌کند و به‌معنای ستر و پوشش است؛ «حَجَبْتُهٔ» یعنی «آن را پوشانید». زن محبوب زنی است که پوشیده باشد (۲).

از جمله مقالاتی که دربارهٔ حجاب و مستشرقان نگاشته شده است می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

- مجموعهٔ چهار مقالهٔ متوالی به قلم حسام فاضلی به نام «تحریف حقایق در یک نگاه» که به تبیین و تحلیل آرای مرنیسی^۲ پرداخته است (۳). وی برای پاسخ درست به مرنیسی به شأن نزول مختلف آیات و معنی واژهٔ حجاب می‌پردازد.

- مقایسهٔ حقوق زن مسلمان از دیدگاه مرتضی مطهری و فاطمه مرنیسی اثر محمدعلی توانا (۴).

- بررسی استنباط فمینیست‌ها از حجاب به قلم عبدالله بهمن‌پوری (۵) که به اشکالات وارده بر آرای امین و مرنیسی و دود و با رویکرد قرآنی و تبیین معنای واژگان پرداخته است.

- نقد آرای فاطمه مرنیسی در خصوص حجاب به تحقیق زهرا فهرستی (۶) که به شبهات کتاب وی پاسخ می‌دهد.

یادآوری این نکته لازم است که در پژوهش حاضر مراد از مستشرقان مردمان ساکن مناطق غیراسلامی‌اند که به‌طور خاص به مطالعهٔ اسلام می‌پردازند حتی اگر مسلمان باشند یا در کشورهای اسلامی به دنیا آمده باشند یا در اصل هویتشان به آن کشورها بازگردد اما در آن سنت آموزشی تربیت شده

باشند و تحصیلات عالی خود را در آنجا گذرانده باشند یا با وجود اینکه در کشورهای اسلامی تحصیل کرده‌اند تألیفات خود را در آن سنت آموزشی نشر داده‌اند. هارالد موتسکی^۳ معتقد است که مراد از پژوهش‌های غربی یا پژوهش‌های غیرمسلمانان این نیست که محققان این آثار همگی غربی یا غیرمسلمان هستند، مسئلهٔ اصلی تنها این است که اینان از سنت‌های تحقیق غربی پیروی می‌کنند (۷). منظور پژوهشگران از خاورشناسان معاصر در این جستار، نویسندگان نیمهٔ دوم قرن بیستم به بعد است.

روش کار

این مقاله از نوع مروری است که در ابتدا به‌شیوهٔ توصیفی آرای مستشرقانی همچون فاطمه مرنیسی، لایلا احمد و بارابارا استواسر که در ضمن بیان مطالبی در حوزهٔ زنان در اسلام به بررسی علل حکم حجاب از منظر تاریخی نیز پرداخته‌اند، تبیین شد و سپس با شیوهٔ تحلیلی و با استناد به کتب تاریخی و تفسیری و روایی به نقد آرای ایشان پرداخته شد.

یافته‌ها

حجاب از نظر مرنیسی

مرنیسی معتقد است که در مدینه عزاداران شکست جنگ احد (در سال سوم هجری)، زخمیان جنگ خندق (در سال پنجم هجری) و مخالفان سیاسی چهرهٔ خود را پنهان کرده بودند و به همین علت پیامبر آنان را منافق می‌نامید؛ زیرا به‌طور مستقیم به او حمله نمی‌کردند، ولی از تهمت و شایعه و حتی رفتارهای مودیان و حيله‌گرانه از جمله آزار و اذیت همسران پیامبر (ص) در خیابان، ابا نداشتند. او دربارهٔ پذیرش اجباری حجاب توسط پیامبر می‌گوید: روحیهٔ این افراد بر اثر مشکلات و شکست‌های نظامی تضعیف شده بود و پیامبر (ص) هم در برابر این روش‌ها بی‌پناه بود و گاهی به همسران خود شک می‌کرد و در نهایت مجبور به پذیرش شد (۸). وی در ادامه می‌نویسد: تا قبل از نزول آیهٔ حجاب، پیامبر به‌عنوان رهبر از همه‌جا نمایندگانی را پذیرفته بود و معمولاً آنان را در خانهٔ خود و گاهی در حضور همسرانش ملاقات می‌کرد. گاهی مردانی همراه پیامبر به خانه می‌آمدند و دور سفره می‌نشستند و گاهی شلوغی به‌حدی بود که نمی‌شد حتی لقمه‌ای غذا برداشت. مرنیسی معتقد است: با ظاهرشدن دو گروه جدید در

^۱) Barbara Stoesser

^۲) Mernissi

^۳) Harald Motzki

حجاب، منطق خشن قبیله‌ای جایگزین عقل مؤمن شد که خداوند آن را برای تمییز خیر و شر واجب می‌داند (۸).

حجاب از منظر لیلا احمد

لیلا احمد در کتاب خود می‌نویسد: طبق گزارش‌ها، در جنگ احد زنان و از جمله همسران پیامبر مشارکت فعال و آزاد داشتند. احمد بدون ذکر نام راوی می‌گوید: مردی توصیف کرده است که عایشه و دیگر همسران پیامبر را دیده است که درحالی‌که جامه‌هایشان را تا زده و خلخال‌هایشان هویدا بود، برای مردان در میدان جنگ آب می‌بردند (۹). البته این بیان خود نشانه داشتن پوشش مناسب دست‌کم از سوی زنان مسلمان است که با وجود نازل‌نشدن حکم حجاب در سال سوم هجری اندکی تازدن و مشهودشدن خلخال در حافظه راوی امری غیرعادی حتی در مهلکه جنگ جلوه‌گر شده است. او در ادامه می‌نویسد: همسران و سایر زنان در سمت مسلمانان، مجروحان را حمل می‌کردند و اجساد و زخمی‌ها را از میدان نبرد خارج می‌کردند و در تصویر زنان در جناح مخالف می‌گوید: در سوئیۀ مقابل هند بنت عتبه همسر بزرگ مکه، ابوسفیان، چهارده یا پانزده زن از اشراف قریش را در میدان جنگ رهبری می‌کرد که با خواندن آوازهای جنگی و نواختن تنبور نقش سنتی زنان جاهلی را در جنگ ایفا می‌کردند. او مشارکت آزادانه زنان را از اموری عادی در صدر اسلام می‌داند و معتقد است این آزادی با باب‌شدن رسم پرده‌نشینی ملغی شد. لیلا احمد با بیان اینکه حجاب محدودیتی آشکار برای زنان پیامبر بود؛ معتقد است حجاب تنها مخصوص ایشان بود و آیاتی که پرده‌نشینی را مقرر می‌کردند، تنها درباره آنان کاربرد داشت (۹).

احمد و مرنیسی ازدواج پیامبر با زینب بنت جحش را مقطع نزول برخی از آیات حجاب می‌دانند و معتقدند: برخی از میهمانان بیش از اندازه در خانه زینب ماندند و مشغول گفت‌وگو شدند. این کار موجب رنجش پیامبر شد و به این ترتیب آیاتی نازل شد که پرده‌نشینی همسران او را نهادینه کرد. لیلا احمد می‌نویسد: بنا بر گزارش دیگر در حین صرف غذا دست برخی از میهمانان مرد به دست همسران پیامبر می‌خورد، به‌ویژه دست عمر به دستان عایشه. او معتقد است: اینکه شأن نزول و دلایل گوناگونی برای این آیات برشمرده شده است دال بر نادرستی آنها نیست، بلکه اینها خود بخشی از زمینه احکام جدید را تشکیل می‌دادند و نمودار موقعیت‌هایی بودند که از نگاه جدید اسلامی غیرقابل قبول می‌نمود. او نیز همانند مرنیسی عمر را از جمله افرادی معرفی

میان منافقان و بیماردلان و کسانی که هرج‌ومرج و فتنه می‌آفرینند، پیامبر به فکر جداکردن زندگی خصوصی از زندگی اجتماعی خود افتاد که با نزول آیه حجاب نهادینه شد. بنا به قرآن و منابع تاریخی زنان عادت نداشتند در خانه محبوس باشند. قبل از اینکه این اذیت‌ها و آزارها شروع شود آنان آزادانه در شب برای امور شخصی از خانه خارج می‌شدند (احتمالاً به این علت که مردم در روز به سبب گرما می‌خوابیدند و در شب بیدار بودند). مرنیسی التهابات مدینه و افزایش تعداد منافقان و اجبار به حفظ امنیت زنان آزاد را عامل اصلی تشریح حجاب دانسته و معتقد است: از آنجاکه حفظ امنیت همه مردم از جمله بردگان، دیگر امکان‌پذیر نبود، به اجبار برقراری امنیت منحصر به افراد آزاد شد. از نظر او حجاب نشانه و نماد این عقب‌نشینی رسمی از اصول برابری بود. درحقیقت زن برده مظهر پس‌رفت برابری اجتماعی و عقب‌ماندگی جنسیتی شد و حجاب، پرده برای هر دو نازل شد و این دو را در طول پانزده قرن در ذهنیت مسلمانان با یکدیگر درآمیخت. شرایط ناامنی و شایعه موجب شد اطرافیان پیامبر (ص) نوعی شیوه بردگی را به او پیشنهاد کنند؛ یعنی محافظت از زنان فقط زنان آزاد از طریق حجاب. برده‌ها بی‌حجاب باقی ماندند و تلویحاً برداشت شد که می‌توان آنان را آزار و اذیت کرد (۸).

مرنیسی در نقش عمر بن خطاب در حجاب اجباری زنان می‌نویسد: برنامه‌های مساوات‌طلبانه پیامبر بر اساس نکات ظریفی استوار بود اما اصحاب به‌ویژه عمر آنها را فرعی محسوب می‌کردند. آزادی انتخاب و اراده زنان رکن اصلی ساختار جامعه محسوب نمی‌شد. راه‌حل عمر بسیار ساده بود. وی قویاً آرزو داشت حجاب برای زنان نهادینه شود و مرتب به پیامبر می‌گفت: «ای پیامبر خدا، تو افراد مختلف را در خانه می‌پذیری، چرا به ام‌المؤمنین دستور نمی‌دهی حجاب داشته باشند؟» وی معتقد است: با وجود همه انتقادهای پیامبر هرگز مثل عمر نمی‌اندیشید اما از پذیرش حجاب به دلیل رعایت‌نکردن ادب میهمانان مرد، ناگزیر به پذیرش شد. به اعتقاد مرنیسی، حجاب دقیقاً ضد آن چیزی است که وی قصد داشت در جامعه ایجاد کند. از نگاه او، حجاب مظهر فقدان کنترل داخلی و اراده مستقل و نشان‌دهنده پیروزی منافقان است؛ زیرا برده‌ها در معابر عمومی همچنان آزار و اذیت می‌شدند. سپس، نتیجه می‌گیرد که حجاب زنان را به دو دسته تقسیم کرد: زنان آزاد که تجاوز و خشونت علیه آنان حرام بود و زنان برده که تعرض بر آنان جایز بود. در منطق این

باربارا استواسر نیز همچون لیلا احمد و مرنیسی شأن نزول آیهٔ حجاب را ازدواج پیامبر با زینب بنت جحش می‌داند و می‌نویسد: «از گزارش‌های حدیثی و تفسیری شأن نزول وضع قانون الهی حجاب دانسته می‌شود که به موجب آن خداوند خواسته است که همسران پیامبر را از نگاه بازدیدکنندگان محل‌های سکونتش حفظ کند (۱۰). او نیز دربارهٔ تأثیر عمر در حجاب زنان می‌نویسد: عمر بن خطاب در نقش مشاور به پیامبر اصرار کرد به‌عنوان یک اقدام حمایتی همسرانش را مخفی و از دیگران جدا کند. از نظر برخی از مفسران سده‌های میانهٔ متأخر مانند بیضاوی و ابن کثیر، حساسیت عمر نسبت به خیرخواهی در حق زنان پیامبر به‌عنوان شأن نزول آیهٔ ۵۳ سورهٔ احزاب، از اهمیت بیشتری برخوردار است تا شرح آزدگی پیامبر از مهمانانی که در شب عروسی به‌مدت طولانی در خانهٔ زینب ماندند. او می‌گوید: فرمان قرآن به همسران پیامبر در آیهٔ ۳۳ سورهٔ احزاب برای ماندن در خانهٔ خود و اجتناب از خودنمایی از آیهٔ ۵۳ همان سورهٔ متأخر است (۱۱). بعد از آن در آیات ۵۹ و ۶۰ سورهٔ احزاب همسران پیامبر و دختران ایشان و زنان مؤمن به خویشتن‌داری سفارش شدند. با این فرمان خداوند که زنان مسلمان هنگام بیرون‌رفتن از خانه خود را با جلابیب بپوشانند تا زنان آزاد شناخته شوند و به آنان تعرض نشود، بار دیگر مفسران سنتی در اینجا عمر بن خطاب را سخنگوی اصلی در حمایت از حکم جدید پوشش معرفی کرده‌اند. بر اساس آیات ۵۳-۵۵ سورهٔ احزاب و آیهٔ ۳۱ سورهٔ نور و آیهٔ ۳۳ سورهٔ احزاب بود که از آن به بعد فرمان اسلامی دربارهٔ حجاب سرتاسری شد و انزوای زنان در کلام و فقه سنتی در سدهٔ میانی شکل گرفت. استواسر در طول مقالهٔ خود پیوسته از عبارت انزوا و تحمیل استفاده می‌کند و می‌گوید: برای انزوای همسران محمد (ص) از پشت یک دیوار با احکام پوشش آمیخته شد تا حدی که همان لباسی که زنان مسلمان ملزم به پوشیدن آن در ملأ عام بودند، سرانجام «حجاب» نامیده شد (۱۰).

غالباً مستشرقان در بین شأن نزول‌های متفاوت آیهٔ حجاب، تنها آنچه را که در جهت تفکراتشان است، سبب اصلی نزول آیات حجاب ذکر می‌کنند و در بررسی مسئلهٔ حجاب از منظر پیامبر (ص) قطعانی از تاریخ را به‌گونه‌ای متناسب با منویات خود کنار هم بیان می‌کنند تا از پیامبر فردی حامی اختلاط زن و مرد و بدون اعتقاد به حجاب ترسیم نمایند.

از آنچه گفته شد می‌توان نتیجه گرفت که از منظر این افراد عوامل ذیل موجب پذیرش حکم حجاب از سوی پیامبر

می‌کند که اصرار به حجاب زنان داشتند (۹) و برای اثبات اختلاط زنان و مردان می‌نویسد: مسجد مکانی بود که در آنجا پیامبر به همهٔ امور مذهبی و اجتماعی رسیدگی می‌کرد و مرکز زندهٔ فعالیت‌های او بود که زنان و مردان به‌راحتی در آنجا رفت‌وآمد داشتند. نهادینه‌شدن پرده‌نشینی پیامبر میان همسرانش و اجتماع رو به رشد، فاصله‌ای را ایجاد کرد که در خور همسران رهبر قدرتمند یک جامعهٔ نوین و بی‌تردید پدرسالار بود. او این جداسازی را متأثر از تمدن مردسالار ایران و بیزانس می‌داند و می‌نویسد: ظاهراً پیامبر حجاب را به عربستان نیاورد، بلکه از پیش در میان برخی طبقات به‌ویژه در شهرها حجاب وجود داشت. بنابراین، لیلا احمد معتقد است حجاب با اجبار برخی از صحابه و متأثر از فرهنگ برخی ملل ایجاد شد و گویی اسلام و شخص پیامبر (ص) در ایجاد و تثبیت آن دخالت و اصراری نداشتند. به عقیدهٔ احمد، در هیچ جای قرآن به‌صراحت حجاب توصیه نشده است. سوی آیاتی که ذکر شد، تنها آیاتی که به پوشش زنان مربوط است، زنان را به پوشاندن بخش‌های خصوصی بدن توصیه می‌کند و از آنان می‌خواهد روسری‌شان را بر روی گریبانشان بیندازند. لیلا احمد عواملی همچون فتح مناطقی به دست مسلمانان که در آنها حجاب در میان طبقات بالا رواج داشت؛ سرازیر شدن ثروت و به دنبال آن بهبود وضعیت اعراب؛ و الگو قرار دادن همسران پیامبر را مجموعه دلایلی می‌داند که موجب پذیرش عمومی حجاب شد. او دربارهٔ چگونگی واکنش زنان در برخورد با حجاب می‌گوید: سخنی از اینکه واکنش زنان پیامبر نسبت به این موقعیت چه بوده است در دست نیست (۹). با توجه به اینکه آنان به‌ویژه عایشه دربارهٔ موضوعات گوناگون اظهارنظر می‌کردند و سنت بر این موضوع گواهی می‌دهد، سکوت معناداری که در این زمینه بر متون حاکم است، توجه را معطوف قدرت سرکوبی می‌کند که وقایع‌نگارها از آن برخوردار بوده‌اند. او بدون ذکر نام و منبع و برخلاف آرای همهٔ مفسران و بسیاری از مستشرقان، معتقد است که احتمالاً واکنش زنان پیامبر به تحمیل پرده‌نشینی، تهدید پیامبر به طلاق دسته‌جمعی آنان را در پی داشت و موقعیت سختی را به وجود آورد که در نهایت به نزول آیاتی منجر شد که زنان پیامبر را مخیر به طلاق می‌کرد. زنان پیامبر مخیر شدند بین طلاق و ادامهٔ زندگی با او که به‌معنی پذیرش رفتار ویژه‌ای بود و در نهایت دریافت پاداش‌هایی که در بهشت به آنان داده می‌شد، یکی را انتخاب کنند (۹).

حجاب از منظر استواسر

رفت و آمد داشتند؛ لباس‌های زنانه تمام بدن را نمی‌پوشاند و مقداری از سر و گردن و گوش و سینه و دست و پای آنان باز بود. زمخسری در این زمینه نوشته است: گریبان جامه زنانه گشاد بود به گونه‌ای که گودی گردن، سینه‌ها و اطراف آن آشکار می‌شد و زنان روسری خود را به پشت سر می‌بستند و از جلو مکشوف می‌ماندند. برخی زنان گام بر زمین می‌کوفتند تا از صدای خلخال آنان دریابند که خلخال دارند و گفته‌اند که گاه نیز برای آنکه معلوم شود دو خلخال دارد پاهایشان را به هم می‌زدند (۱۲). سیوطی نیز گفته است: از سعید بن جبیر نقل شده است که خلخال زن دارای زنگوله‌هایی بود که هرگاه مرد غریبی بر او می‌گذشت، پایش را عمدی تکان می‌داد تا او صدای خلخال را بشنود (۱۳).

نتیجه اینکه حجاب زنان در زمان پیامبر (ص) این‌گونه بود که تمام بدن آنان پوشیده بود. همچنین روسری به سر می‌انداختند، ولی مقداری از سینه و گردن آنان و جاهایی که محل زینت و موجب تحریک مردان است، باز بود. در تأیید این مدعا و نیز چگونگی حجاب در عصر پیامبر می‌توان از این حادثه نیز استفاده کرد که از امام باقر (ع) روایت شده است که: روزی در هوای گرم مدینه، زن جوان زیبایی درحالی که طبق معمول روسری خود را به پشت گردن انداخته و دور گردن و بناگوشش پیدا بود، از کوچه عبور می‌کرد، مردی از اصحاب رسول خدا (ص) از طرف مقابل می‌آمد، آن منظره سخت نظر او را جلب کرد و چنان غرق تماشای آن زن زیبا شد که از خودش و اطرافش غافل گشت و جلو خودش را نگاه نمی‌کرد. آن زن وارد کوچه‌ای شد و جوان با چشم خود او را دنبال می‌کرد. همان‌طور که می‌رفت ناگهان استخوان یا شیشه‌ای که از دیوار بیرون آمده بود به صورتش اصابت کرد و صورتش را مجروح ساخت. وقتی به خود آمد که خون از سر و صورتش جاری شده بود، با همین حال به حضور پیامبر رفت و ماجرا را به عرض رساند. خلاصه آنکه در چنین جایی بود که آیه ۳۱ سوره نور نازل شد: «و قل للمؤمنات یغضضن من أبصارهن و یحفظن فروجهن ولا یتبدین زینتهن إلا ما ظهر منها و لیزبن بخرهن علی جیوبهن ولا یتبدین زینتهن»؛ «و به زنان باایمان بگو چشم‌های خود را از نگاه هوس‌آلود فروگیرند و دامان خویش را حفظ کنند و زینت خود را آشکار ننمایند و اطراف روسری‌های خود را بر سینه خود افکنند تا گردن و سینه با آن پوشانده شود و زینت خود را آشکار نسازند (۱۴).

توجه و اهتمام پیامبر (ص) به حجاب

(ص: شد: ۱) وجود منافقان و فشارهای آنان بر زنان و هرج و مرج و ناامنی جامعه؛ ۲) تعصب و پافشاری عمر بن خطاب به‌عنوان عنصر زن‌ستیز در جامعه و از طرفی نیاز مبرم پیامبر (ص) به وی؛ و ۳) تأثیر از فرهنگ سایر ملل همچون ایران و بیزانس و وجود حجاب در فرهنگ آن جوامع. گویی از منظر آنان، اراده خدا و پیامبر (ص) متأثر از اوضاع جامعه و نزول احکام دائمی دین متوقف بر خواست و اراده مردم و برخی از صحابه است. این در حالی است که مستشرقان مذکور حجاب را مترادف با انزوا و عزلت زنان و ماحصل اصرار عمر و نشانه تحقیر زنان و عامل محدودیت آنان در یک جامعه متشنج و به دور از تمدن می‌دانند، به‌ویژه که لیلیا احمد دلیل تهدید پیامبر (ص) را به طلاق اجباری برای پذیرش حجاب تحمیلی از سوی همسرانش می‌داند و معتقد است که واکنش زنان در برابر پذیرش حجاب اجباری در تاریخ حذف شده است؛ اما واقعیت این است که این پازل قطعات تاریخی دیگری نیز دارد که گویا مستشرقان برای رسیدن به اهداف خود چشم بر آنها بسته‌اند. نکاتی همچون:

- توجه نکردن به این نکته که فرهنگ‌سازی به‌منظور رعایت عفاف و حجاب در یک جامعه آزاد و بدوی و بدون امکانات اولیه همچون سایر مسائل تربیتی تدریجی است و به زمینه‌چینی و صرف زمان نیاز دارد.

- دقت نکردن به آیات حجاب و انبوهی از روایات پیامبر (ص) که بیانگر توجه و اهتمام حضرت به مسئله حجاب است.

- توجه نکردن به نوع پوشش زنان قبل از اسلام در بین اعراب بادیه‌نشین و بدوی و بیان نکردن عکس‌العمل و استقبال زنان در هنگام نزول حجاب.

- تکرار عباراتی همچون انزوای زنان، عزلت و خانه‌نشینی و حجاب اجباری از سوی مستشرقان عباراتی است که در این مقالات به‌وفور بیان شده است و سبب می‌شود از مفهوم حجاب، انزوا و انفعال در جامعه متبادر شود. این در حالی است که گرچه دستور خانه‌نشینی برای زنان پیامبر (ص) صادر شد اما این دستور هرگز به‌معنای انزوا نبود. چنانکه در تاریخ شاهد حضور آنان در شئون مختلف فعالیت‌ها هستیم.

برای تبیین مسئله حجاب ابتدا به حجاب زنان قبل از اسلام اشاره می‌شود.

حجاب زنان عرب قبل از اسلام

آن‌گونه که احمد و مرنیسی قائل‌اند، زنان در دوران جاهلیت به پوشش کامل مقید نبودند و با مردان هم‌نشین بودند. آنان در مجالس عمومی شرکت می‌کردند و در مکان‌های عمومی

- به نقل برخی از روایات، پیامبر اکرم (ص) درب رفت و آمد مردان را به مسجدالنبی از درب رفت و آمد زنان جدا ساختند و فرمودند: «لو ترکنا هذا الباب للنساء» (۲۳)؛ «بهتر است این درب را برای زنان قرار دهیم». یا برای جلوگیری از اختلاط زن و مرد دستور دادند که مردان از وسط کوچه و زنان از کنار رفت و آمد کنند (۱۹).

- در روایت است که رسول خدا (ص) فرمود: میان مردان و زنان نامحرم فاصله اندازید؛ زیرا بر اثر ملاقات و اختلاط گرفتار درد و بلایی می‌شوید که دوا ندارد. بر شما باد که از اختلاط با زنان اجتناب نمایید (۲۵). بر همین اساس آن حضرت در زمان رسالتش برای جلوگیری از اختلاط زن و مرد در مسجد دستور داد که برای زنان در جداگانه‌ای به مسجدالنبی بسازند که هنوز هم به نام باب‌النساء وجود دارد (۲۰).

- در روایت آمده است روزی رسول خدا (ص) در بیرون مسجد بودند که دیدند مردان و زنان با هم از مسجد بیرون می‌آیند؛ حضرت خطاب به زنان فرمودند: بهتر است صبر کنید ابتدا مردان بروند، سپس شما (۱۵).

واکنش زنان در پذیرش آیات حجاب

از مباحث دیگری که لیلا احمد به آن اشاره کرده، اجبار زنان در پذیرش حجاب و تهدید به طلاق و سکوت و سانسور تاریخ است. این در حالی است که با مطالعه رویدادهای آن زمان، واقعیت‌های دیگری از پذیرش حجاب به دست می‌آید که به آنها اشاره می‌شود. برای نمونه عایشه می‌گوید: پس از نزول آیهٔ سورهٔ نور زنان مهاجر ضخیم‌ترین پوشش‌های پشمین خود را برش دادند و با آن سر و گردن خود را پوشاندند (۱۳). ام‌سلمه نیز نقل می‌کند که پس از نزول آیهٔ پوشش در سورهٔ احزاب، زنان انصار از منازلشان با پوشش‌های مشکی خارج می‌شدند، به‌گونه‌ای که به نظر می‌رسید بر سر ایشان کلاغی نشسته است (۱۳). از ام‌سلمه روایت کرده‌اند: وقتی آیهٔ «یدنین علیهن من جلابیهن» نازل شد، زنان انصار طوری از خانه‌ها بیرون شدند که گویی کلاغ سیاه‌اند، چون کیسه‌ای سیاه به خود پوشانده بودند که سرا پایشان را گرفته بود (۱۳). همچنین از عایشه نقل شده است همین که آیهٔ ۳۱ سورهٔ نور نازل شد، هیچ زنی را همانند زنان انصار مشاهده نکردم و دیده نشد که آنان همچون سابق بیرون بیایند (۱۳).

عمر و حجاب کنیزان

از جمله مباحثی که مستشرقان متأثر از آرای علمای اهل سنت با توجه به آیهٔ ۵۹ سورهٔ احزاب به آن اشاره کرده‌اند حجاب

از جمله مسائل حذف‌شده در آثار مستشرقان عنایت ویژهٔ پیامبر (ص) به ممانعت از اختلاط زن و مرد و حفظ حجاب است که گویا با وجود کثرت این احادیث، عامدانه از چشم آنان دور مانده است. در ذیل به برخی از آنان پرداخته می‌شود:

- ام سلمه همسر رسول خدا (ص) می‌گوید: من خدمت رسول خدا (ص) بودم، می‌مونه زوجهٔ دیگر رسول خدا هم حاضر بود، ابن ام مکتوم دایی‌زادهٔ حضرت خدیجه وارد شد؛ رسول خدا فرمود: بروید و پشت پرده بنشینید. ما گفتیم یا رسول‌الله! مگر این مرد نابینا نیست؟ رسول خدا گفت: او نابینا است ولی شما که نابینا نیستید (۱۵).

- گزارش شده است که رسول خدا خطاب به اسماء دختر ابوبکر که از پوشش نازک استفاده کرده بود فرمود: «ای اسماء وقتی زن به سنی رسید که عادت ماهانه برای او اتفاق افتاد، جایز نیست که جز صورت و دست وی تا بالای میچ در معرض دید دیگران قرار گیرد (۱۶).

- از عایشه نقل شده که: «دختر عبدالله بن طفیل که برادر مادری من بود درحالی که زینت کرده بود به خانام آمد. در همان هنگام پیامبر (ص) نیز وارد شد و هنگامی که او را دید از او روی برگرداند. عایشه گفت یا رسول‌الله، این دختر بردارزادهٔ من و خردسال است! پس پیامبر فرمود: هنگامی که زن به دوران عادت ماهانه رسید بر او جایز نیست که جز روی خود موضع دیگری را نمایان کند» (۱۳).

- نقل شده است که در حجه‌الوداع زنی جوان و زیبا از طایفهٔ خثعم برای پرسیدن مسئله‌ای به محضر مبارک پیامبر اکرم (ص) رسید و در آن حال فضل بن عباس پسرعموی حضرت پشت سر ایشان سوار بود. نگاه‌هایی میان آن زن و فضل ردوبدل شد. پیامبر (ص) متوجه شد که آن دو به هم خیره شده‌اند و زن جوان به‌جای آنکه توجهش به جواب مسئله باشد، همهٔ توجهش به فضل است که جوانی نارس و زیبا بود و از این رو رسول اکرم (ص) با دست خود صورت فضل را چرخانید (۱۳).

- پیامبر (ص) به مردان دستور دادند تا اجازه ندهند همسرانشان لباس‌های بدن‌نما بپوشند و می‌فرمودند کسی که لباس بدن‌نما بپوشد خدا او را به سوی آتش سرازیر می‌کند (۱۷).

- از بعضی از روایات استفاده می‌شود که در صدر اسلام بعضی از زنان در امور مربوط به زنان (مسائل حجاب و امثال آن) نظارت داشتند؛ از جمله زنی به نام سحراء بنت نهیک که در بازارها می‌گردید (۱۸).

اجازه پوشیدن چادر را نمی‌داد: «کان عمر بن از خطاب، لایذع فی خلافته أمة تقنع ویقول انما الفناع للحرائر لکیلا یؤذین» عمر بن خطاب در زمان زمامداری به هیچ روی اجازه نمی‌داد که کنیزان مقنعه بپوشند و می‌گفت: مقنعه ویژه زنان آزاد است تا شناخته شوند و آزار و اذیت نشوند (۲۳).

با بررسی روایات شیعی و احادیثی که درباره پوشش کنیزان بیان شده است می‌توان گفت از سویی این احادیث بیشتر تکلیف آنان را در عبادات (نماز) بیان می‌کند و در سایر حالات، رد یا اثبات حجاب کنیزان به صورت صریح تکلیفی بیان نشده است و اینکه برای حضور در اجتماع باید همانند زنان آزاد باشند یا نباشند مطرح نشده است. از این رو، می‌توان نتیجه گرفت که عفاف و پوشش در هر حال برتری و استحباب دارد. از سویی دیگر احتمال وجوب نیز وجود دارد و نمی‌توان به روایات تنبیه کنیزان در صورت پوشاندن سر، اعتماد چندانی کرد. مانند اینکه در صدر اسلام کنیزانی را که با روستی نماز می‌خوانند تنبیه می‌کردند. در تبیین این تحلیل می‌توان گفت که سیاست خلفا (ابوبکر، عمر و عثمان) این حکم را در جامعه اسلامی بنا نهاده بود و سیره خلفا مصداق احکام و دستورهای اسلام نیست بلکه سلیق شخصی است. همچنین در برخی موارد نیز که احادیثی از شیعه نقل شده است حمل بر تقیه می‌شود؛ زیرا همان مفسده‌ای که در بی‌حجابی زنان آزاد وجود دارد در بی‌حجابی کنیزان هم وجود دارد، بنابراین احتمال وجوب حجاب کنیزان رجحان دارد. خلاصه اینکه باید دقت شود که معنای این آیه شریفه لزوم بی‌حجاب بودن کنیزان نیست، همان‌طور که نمی‌توان اجازه اذیت و آزار کنیزان و نظر شهوانی و گفت‌وگوهای هوس‌انگیز با آنان را از آیه برداشت کرد (۱۴).

ترتیب نزول آیات حجاب

نکته شایان توجه اینکه به ترتیب نزول آوردن آیات و دقت و درنگ روی آنها، نشان می‌دهد که حکم حجاب یک‌باره اعلام نشده، بلکه کم‌کم و با گذشت زمان و آماده‌شدن زمینه، بر قلب مبارک پیامبر (ص) نازل شده است. نزول تدریجی آیات و آماده‌سازی پذیرش حکم نهایی از جمله مسائلی است که باید مستشرقان به آن توجه کنند.

نخستین مرحله

بر اساس آنچه پیش‌تر گفته شد، تا پیش از سال پنجم هجری، بر زنان مسلمان واجب نشده بود که حجاب داشته باشند. آنان با همان لباس معمول و مرسوم آن زمان در جامعه حاضر می‌شدند؛ با مردان سخن می‌گفتند و حتی با آنان بر سر یک

اجباری زنان آزاد به‌منظور در امان ماندن از آزار منافقان و رهایی کنیزان از قید حجاب است که در ادامه به واکاوی آن پرداخته می‌شود. در این آیه خداوند هم به همسران و دختران پیامبر هم به زنان مؤمن دستور می‌دهد که جلباب‌ها را به خود بپسند و رها نکنند و در ادامه می‌فرمایند این نزدیک‌تر است به اینکه شناخته شوند و اذیت نشوند. در بعضی از تفاسیر آمده است که «شناخته شوند که آزاد هستند نه کنیز». درحالی‌که بزرگان مفسران ما این تفسیر را تأیید نمی‌کنند. مثلاً علامه طباطبایی می‌فرماید «مفهوم آیه این است که زنان با جلباب شناخته شوند به اینکه اهل عفاف هستند. وقتی که جلباب‌ها را به خود می‌پسند نشانه عفت‌ورزی آنهاست و لذا وقتی که افراد مریض‌القلب به آنان مواجه شدند می‌فهمند که راهی در ساحت این زنان نیست، لذا مورد اذیت قرار نمی‌گیرند» (تفسیری که از این آیه در تفاسیر اهل سنت آمده به تبع همان نگاهی است که خلیفه دوم داشت. چنین دیدگاهی مطرح شده است که زنان کنیز متفاوت بودند؛ حال آنکه از قرآن چنین چیزی استنباط نمی‌شود. حتی روایاتی درباره عبدالله بن عمر فرزند خلیفه دوم است که با وجود تأکید پدرش بر تفاوت حجاب کنیز و غیر کنیز، خود او بر حجاب کنیزانش تأکید داشت و خمارهای قیمتی و ضخیمی را برای کنیزانش تهیه می‌کرد. در متون اهل سنت روایاتی داریم که عایشه کنیزی داشت که موهایش پیدا بود؛ پیامبر (ص) سؤال کرد: «آیا بالغ است یا خیر؟» و عایشه گفت: «بالغ شده است». پیامبر (ص) گوشه عمامه‌اش را برید و به آن کنیز داد که به‌عنوان ساتر بر سر کند (۲۱). به نظر می‌رسد که این نوع فرقی‌نهادن بین زنان کنیز و زنان آزاد به این شدتی که از خلیفه دوم نقل شده، ناشی از همان نگاهی است که ایشان به زنان عرب و عجم داشت و از آنجاکه بیشتر کنیزان از زنان عجم بودند و ایشان درجه اجتماعی آنان را پست‌تر می‌دانست و تأکید داشت که باید تفاوت ظاهری وجود داشته باشد. در آیات ۳۱ و ۳۲ سوره نور این‌گونه نیست که قرآن کریم بین زنان آزاد و کنیز تفاوت قائل شده باشد. آیات سوره نور و احزاب مطلق است و هیچ استثنایی از آنها استفاده نمی‌شود. البته درباره آیه ۵۹ سوره احزاب برخی از مفسران دیدگاهی را مطرح کرده‌اند که مفسران بزرگ شیعه آن را تأیید نمی‌کنند (۲۲).

بر اساس آنچه گفته شد، حق و شرافت بودن حجاب و چادر بر تکلیف بودن آن برتری دارد که حتی عمر بن خطاب، فکر می‌کرد: چادر حق است نه تکلیف. از این روی به کنیزکان

به همین دلیل که جنبه شرافتی و حق بودن آن بیشتر مد نظر بود، زنان مدینه برای جلوه‌گردن ابهت و حشمت خود چادر سیاه بر سر می‌افکندند؛ با اینکه پیامبر (ص) نغمه‌نموده بود چادر سیاه بر سر افکنند. به‌ویژه اینکه پارچه سیاه و پوشش سیاه به سبب جذب حرارت خورشید، برای سرزمینی چون شبه جزیره عربستان، مناسب نیست؛ بنابراین تنها توجیهی که برای این‌گونه لباس وجود دارد، همان ابهت و حشمت پیدا کردن و استفاده کامل از این حق است. نوع برخورد زنان پیامبر و جامعه در پذیرش بدون درنگ زنان است و این مسئله بر خلاف قول مستشرقان است که با نادیده گرفتن این روایات قائل به سانسور و سکوت تاریخی در مقاومت زنان در برابر حجاب است. این روایات نشان می‌دهد که حفظ حجاب آنان را در جامعه نامن، ایمن نگه داشته و موجب حضور اجتماعی بدون آسیب است (۲۳).

از شأن نزول‌ها به دست می‌آید که آیه شریفه زنان را از بیرون رفتن از منزل باز نداشته است؛ حتی زنان پیامبر (ص) که فرمان «قرن فی بیوتکن» را داشتند، برای نیازها از منزل بیرون می‌رفتند. هیچ‌کس زنان پیامبر (ص) و دیگر زنان مؤمن را از اینکه چون نماز جماعت مستحب است، باز نداشته است؛ بلکه به سبب رفتار ناشایست بی‌بندوبار و آزار و اذیت نمازگزاران، راه سومی را معرفی کرده است که همانا بیرون رفتن با چادر باشد. پوشیدن چادر یک تکلیف و یک تحمیل نیست بلکه برای شناخته شدن شخصیت زن و نمایانگر آزادی و پاک‌دامنی او و نشان امتیاز و آزادی است (۲۳).

چهارمین مرحله

در مرحله چهارم، آیات سوره نور احکام حجاب بانوان را روشن ساخت. «قل للمؤمنات یغضضن من ابصارهنّ ویحفظن فروجهنّ ولایبدین زینتهنّ الا ما ظهر منها ولیضربنّ بخمرهنّ علی حیوهنّ ولایبدین زینتهنّ...».

پنجمین مرحله

در مرحله پنجم، اجازه گرفتن برای ورود به محل استراحت بانوان محرم مطرح شد (۲۳).

تأثیر حجاب در سلامت روان زنان

در منابع اسلامی درباره آثار روانی حجاب و بی‌حجابی مطالب زیادی وجود دارد؛ مثلاً در آیه ۶۰ سوره نور درباره فلسفه حجاب آمده است: «و ان یتعففن خیر لهنّ»؛ «اگر زنان خود را بپوشانند برای آنها بهتر است». کلمه خیر که به معنای سود و نفع مطلق است و به دلیل اطلاقش هم شامل نفع مادی

سفره می‌نشستند و از یک ظرف غذا می‌خوردند. تا اینکه در سال پنجم هجری، خداوند حجاب را بر زنان حضرت قرار داد و به مؤمنان دستور داد هرگاه از همسران پیامبر (ص) چیزی خواستید، از پشت پرده بخواهید: «و اذا سألتموهن متاعاً فاسئلهن من وراء حجاب». سپس دلیل این دستور را چنین بیان می‌فرماید: «ذلکم اطهر لقلوبکم و قلوبهنّ» (۲۳).

دومین مرحله

در مرحله دوم، خویشاوندان نسبی از دایره این حکم بیرون آمدند و اجازه یافتند که با همسران پیامبر (ص) بی‌آنکه پرده‌ای در بین باشد، سخن بگویند «لا جناح علیهنّ فی آبائهنّ ولاابنائهنّ ولااخوانهنّ ولاابناءاخوانهنّ ولاانسائهنّ ولاماملکت ایمانهنّ واتیقن الله انّ الله کان علی کلّ شیء شهیداً». بنابراین، روایت‌هایی که برابر آنها رسول خدا (ص) به همسران خود فرمودند که از این مکتوم نابینا روی بگیرند و خود را در پس پرده حجاب نگهدارند، از همین باب است؛ نه اینکه از آن احادیث بتوان دستور کلی به واجب یا مستحب بودن برای تمامی زنان استفاده نمود (۲۳).

سومین مرحله

در مرحله سوم، جلباب (چادر) حقی برای همسران و دختران پیامبر (ص) و زنان مؤمن قرار داده شد. «یا ایها النبی قل لزوجک و بناتک و نساء المؤمنین یدنین علیهنّ من جلابیبهنّ، ذلک ادنی ان یعرفن فلا یؤذین وکان الله غفوراً رحیماً» (۱۱). پس از فراخواندن امهات المؤمنین به حجاب که هم شرافت و امتیازی بود هم تکلیف و وظیفه، این وظیفه و امتیاز را به دیگر زنان مؤمن نیز بخشیده است؛ تا آنان از شرافت بهره‌مند شوند و قدر و منزلتشان شناخته شود و جوانان و ولگردان با آنان برخورد به دور از ادب و آزاردهنده نداشته باشند و دریابند که اینان زنان باشخصیت و از خاندان شریف و پاک هستند و نباید به هیچ روی، آزرده و اذیت شوند.

نکته قابل توجه اینکه جنبه شرافتی و حق بودن حجاب از جنبه تکلیفی آن بیشتر است؛ از این روی، در پی اعلام حکم حجاب، وعده بهشت برای پیروی‌کنندگان از این دستور و وعده عذاب برای مخالفان آن مطرح نشده، بلکه دلیل عقل‌پسند و عرف‌پسند آورده شده است: «ذلک ادنی ان یعرفن فلا یؤذین»؛ «برای شناخته شدن و اذیت‌نشدن، این بهتر است».

(۱) سوره احزاب، آیه ۵۵

(۲) سوره احزاب، آیه ۵۹

روانی وی است. از سوی دیگر، حجاب به دلیل نقش اساسی در متعادل کردن غریزهٔ خودآرایی و تبرج زن، عامل مهمی برای جلوگیری از بخش‌های بزرگی از اضطراب‌ها و دغدغه‌های فکری او محسوب می‌شود، زیرا آزادی زن در خودآرایی و به نمایش گذاردن جلوه‌های زنانه در جامعه موجب افراط در تجمل و توجه و زیبایی‌های ظاهر می‌شود که این توجه افراطی می‌تواند سبب بروز اختلال‌های روانی شود (۲۵). بنابراین حفظ حجاب امری است که حفظ سلامت روان زنان و به تبع آن خانواده و جامعه را در پی دارد و این همان نگاهی است که شارع مقدس با جعل احکام پوشش در پی آن بوده است اما مستشرقان از درک آن عاجزند.

بحث و نتیجه‌گیری

مقالاتی که دربارهٔ حجاب و برای پاسخگویی به شبهات مستشرقان نگاشته شده غالباً به تحلیل آیات و روایات و تبیین معانی واژگان قرآنی پرداخته شده است. از جمله پژوهش‌های فاضل حسامی (۳)، محمدعلی توانا (۴)، عبدالله بهمن‌پوری (۵) و زهرا فهرستی (۶)؛ اما در پژوهش حاضر سعی شده است آرای مستشرقانی که به تبیین علت حکم حجاب از منظر تاریخی پرداخته‌اند احصاء شود و با بازخوانی درست و منطقی رویدادهای تاریخی به مدد آیات و روایات به تحلیل صحیح از وقایع تاریخی پرداخته شود و شبهات متعدد ایشان که ناشی از فهمی ناقص و وجود پیش‌فرض‌های مغرضانه است پاسخ داده شود. همچنین سعی شد برای اثبات ضرورت حفظ عفاف و حجاب برای سلامت جامعه به‌ویژه زنان به مدارک و مدارک علمی استناد داده شود.

ماحصل مقالهٔ حاضر اینکه مستشرقان قطعاً از تاریخ را به‌گونه‌ای متناسب با منویات خود بیان نموده و نسبت به بخش‌های تاریخی دیگر چشم بسته‌اند؛ نکاتی همچون توجه‌نکردن به نوع پوشش زنان در بین اعراب بادیه‌نشین؛ ترسیم‌نمودن مقطعی خاص از تاریخ (قبل از وجوب آیات حجاب) و تعمیم آن به کل تاریخ؛ سکوت دربارهٔ استقبال زنان در هنگام وجوب حجاب؛ بررسی‌نکردن کامل تاریخ و روایات و تبیین‌نکردن اهتمام پیامبر (ص) در مسئلهٔ حجاب؛ و نداشتن شناخت کافی نسبت به دین و مسئلهٔ تشریح احکام الهی. مجموعهٔ این عوامل منتج به تحقیقات نادرست شد تا احکام شرعی را محصل اصرار برخی از صحابه یا اضطراب زمانه بدانند. درحالی‌که احکام از جانب شارعی حکیم صادر شده است که

می‌شود هم نفع معنوی. در آیهٔ ۵ سورهٔ احزاب نفع حجاب مشخص‌تر بیان شده است؛ در آنجا که می‌فرماید: «ذلک اطهر علی قلوبهم و قلوبهن»؛ «این کار حفظ حریم بین زن و مرد برای پاک‌ی دل‌های شما و آنها بهتر است». بنابراین طبق این دو آیه می‌توان گفت اثر مهم حجاب برای زن طهارت و پاک‌ی قلبی است که مقدمه‌ای برای رسیدن به سلامت قلبی است و از آن در روان‌شناسی به سلامت روانی تعبیر می‌شود. امام علی (ع) در حدیثی می‌فرماید: «صیانه المراء انعم لخالها و (ادوم) لجمالها» (۲۴). پوشش و حجاب برای حال زن بهتر است و سبب دوام زیبایی او می‌شود. منظور از حال زن در این حدیث وضعیت روانی وی است که رعایت حجاب سبب تعادل آن می‌شود (۲۵).

در روایات تاریخی زنان مسلمان به مسجد می‌رفتند و با پیامبر (ص) نماز جماعت می‌خواندند، هنگامی که ایشان برای نماز صبح یا مغرب و عشاء از خانه بیرون می‌رفتند و جوانان به تعرض و آزار آنان می‌پرداختند؛ در این زمان آیهٔ ۵ سورهٔ احزاب نازل شد و بر پوشش زنان به‌عنوان حفاظ در مقابل آزار و اذیت دیگران تأکید کرد. از سوی دیگر از ثمرات حجاب برای زن گران‌بها تر شدن او برای مرد و به وجود آمدن عشق است که از لذت‌بخش‌ترین عواطف انسانی است. نیاز به دوست‌داشتن و محبوب دیگران واقع‌شدن همچنان که مزو^۱، روان‌شناس غربی، به آن اشاره کرده یکی از نیازهای مهم انسان است و میزان این نیاز در زنان بیشتر است؛ زیرا موجودیت روانی و شخصیت زن به این است که مورد توجه و محبت دیگران قرار بگیرد (۲۶). ویل دورانت^۲ نیز نیاز اصلی انسان را در زندگی زناشویی محبت و توجه‌کردن مرد به او می‌داند و در این‌باره می‌نویسد: «زن وقتی زنده است که معشوق باشد و توجه مایهٔ حیات اوست». او در جای دیگری می‌نویسد: «زنان بیشتر به‌دنبال ستایش‌ها و تحسین‌های مطلق و مبهم مردان هستند. در خیلی از مواقع لذت محبوب‌بودن آنان را بیشتر خرسند می‌سازند» (۲۷). درمقابل، اگر به آنان بی‌مهری و بی‌توجهی شود سلامت روانی خود را از دست می‌دهند. مهم این است که زن از چه راهی می‌تواند ارزش واقعی خود را حفظ کند؟ اسلام و سایر ادیان الهی بهترین عامل حفظ ارزش زن را حجاب می‌دانند. اگر زن زیبایی‌اش را در معرض نمایش قرار دهد به تدریج از ارزش و محبوبیت او کاسته می‌شود و این خود عامل مؤثر در آسیب

^۱) Maslow

^۲) Will Durant

2011. (Full Text in Persian)
2. Hoseini Zobeidi MM. Taj al-Aroos. Tehran: Dar al-Hedayah; 2006. (Full Text in Persian)
3. Hesami F. Tahrir-e Haghayegh dar Yek Ketab; Barresi-e Enherafat-e Tarikhi va Eteghadi" Zanan-e Pardeneshin. The Quarterly Journal of Women and Family Socio-Cultural Council. 2002;17. (Full Text in Persian)
4. Tavana MA, Kamkari M. Comparison of the Rights of Muslim Women in the Viewpoint of Morteza Motahari and Fatemeh Marneisi. Journal of Social Theories of Muslim Thinkers. 2017;7(2):41-61. (Full Text in Persian)
5. Bahmanpouri A, Alekasir S. The Study and Criticism of the Feminist's Views of Hijab. The Quarterly Journal of Islam and Social Studies. 2015; 3(2):145-74. (Full Text in Persian)
6. Fehrest Z. The Critical Review on Mernissi idea of Hejab. Woman in Development & Politics. 2005; 3(3): 177-94. (Full Text in Persian)
7. Nafisi S. Tarikh-e Esreshragh va Seir-e Tahavol-e Motaleat-e Qurani dar Garb. Qom: Pazuheshgah-e Howzeh va Daneshgah; 2019. (Full Text in Persian)
8. Mornisi F. Zanan-e Pardeh-Neshin va Nokhbegan-e Joshanpoosh, Translator Maghazeei, M. Tehran: Ney; 2003. (Full Text in Persian)
9. Ahmad L. Zanan va Jensiati dar Islam, Rishehay-e Tarikh-e Jedal-e Emrooz. Translator Sadeghi, F. Tehran: Negah-e Moaser; 2013. (Full Text in Persian)
10. Barbara O. Hamsaran-e Payambar. Translator Pat, F. Tehran: Hekmat; 2017. (Full Text in Persian)
11. The Holy Quran. Translated by: Mohamad Mehdi Fooladvand. Tehran: Payam-e Edalat.
12. al-Zamakhshari M. al-Kashaf an-Haghayegh Ghawamez al-Tanzil. 2 ed. Bayroot: Dar al-Ehya al-torath al-Arabi; 1921. (Full Text in Arabic)
13. Suyuti J. al-Dor al-Mansour. Beyroot: Dar al-Fekr; 1995. (Full Text in Arabic)
14. Moosavipoor SH. Barresi-e Vazeiat-e Hijab-e Zanan dar Sadr-e Islam. The second international conference on religious studies, Islamic sciences, jurisprudence and law in Iran and the Islamic world; Karaj. 2019. (Full Text in Persian)
15. Horr-e Ameli M. Tafsil-e Vasail al-Shia' ela Tahsil Masail al-Shariat. Qom: Moasseseh al-Bait; 1992. (Full Text in Persian)
16. Tabari M. Jame' al-Bayan Fi Tafsir al-Quran. Beyroot: Dar al-Kotob Elmiyeh; 1991. (Full Text in Arabic)
17. Sadoogh MM. Man La Yahduru al-Faqih, Correction by Ghaffari, M.M. 3 ed. Qom: Moasseseh al-Nashe Eslami; 1993. (Full Text in Persian)

مصالح عموم مردم را در زمان‌های متمادی در نظر می‌گیرد. برخلاف آرای مستشرقان مذکور، حجاب امری اجباری مختص به زنان پیامبر یا زنان آزاد نبود. از منظر زنان صدر اسلام حجاب هرگز به معنای عزلت نبود بلکه حقی بود برای حفظ سلامت و امنیت و حضور اجتماعی آنان؛ و از آنجاکه زنان به دلیل ویژگی‌های شخصیتی آسیب‌پذیری بیشتری دارند، طبعاً نیاز بیشتری به امنیت نیز دارند؛ زیرا در میان جوامع بشری همیشه مردانی وجود دارند که به جهت نداشتن تربیت صحیح انسانی به دنبال سوءاستفاده‌هایی از زنان هستند و این مسئله‌ای مقطعی و مختص به زمان خاصی نیست؛ بنابراین حجاب به منزلهٔ بیمهٔ امنیت و وسیله‌ای برای تأمین سلامت زنان در تمامی ابعاد مختلف در حضور اجتماعی آنان است.

محدودیت‌های پژوهش

پژوهشگر برای تهیهٔ روایات و اسناد با کمبود دسترسی به منابع مواجه بود که مسیر کار را تا حدودی سخت و دشوار کرد.

پیشنهاد‌های پژوهش

پیشنهاد می‌شود پژوهشگران محترم در پی چرایی و علل روانی بی‌حجابی باشند و در تحقیقات خود برای رفع علل و عوامل آن راهکارهای مناسب ارائه نمایند.

حامی مالی

بنا بر اظهار مؤلفان مقاله، این پژوهش حامی مالی نداشته و با هزینهٔ شخصی مؤلفان نگاشته شده است.

تضاد منافع

مؤلفان مقاله هیچ‌گونه تضاد منافی دربارهٔ این پژوهش گزارش نکرده‌اند.

مشارکت مؤلفان

مصحح مقاله و ناظر پژوهش: مؤلفان اول و دوم و نگارش تمامی بخش‌های مقاله: مؤلف سوم.

References

1. Moteski H, Kariminia M. Hadith-e Eslami Khastgahha va Sier-e Toyor. Qom: Dar al-Hadith;

18. Makarem Shirazi N. Tafsir-e Nemooneh. Tehran: Dar al-Kotob al-Eslamiyeh; 2007. (Full Text in Persian)
19. Sajestani A. Sunan. Kurdistan: Soroch; 2014. (Full Text in Persian)
20. Koleini M. al-Kafi, Correction by Ghaffari, Ali Akbar and Akhundi, Muhammad. 1 ed. Tehran Kotob-e Eslami; 1985. (Full Text in Persian)
21. Tabatabaei MH. Tafsir al-Mizan. Tehran: Dar al-Kotob al-Eslamiyeh; 1996. (Full Text in Persian)
22. Jabbari MR. Hijab be Onvan-e Amr-e Ejtemaei dar Quran va Sireh Ejtemaei: Markaz-e Amoozeshhay-e Azad-e Moasseseh Amoozesh va Pazuhesh-e Imam Khomeini; 2020. (Full Text in Persian)
23. Abedini A. Seiri dar Ayat-e Hijab. Kavoshi No dar Feghh. 2000 (23). (Full Text in Persian)
24. Noori MH. Mostadrek al-Vasayel; 1989. Qom: Mu'assisa Al al-Bayt li-Ihya' al-Turath Mustadrak al-wasā'il wa mustanbat al-masā'il.
25. Gerami S, Azizi M. Rabete-ye Hijab ba Salamat-e Ravani-e Khanevadeh va Jame'e. 2nd international congress on women's role in society & family health; Tehran. 2017. (Full Text in Persian)
26. Mozolo A. Angizesh va Shakhsiat. Translator by Rezvani, A. Mashhad: Bonyad-e Pazuheshhay-e Islami Astan-e Qods-e Razavi; 1997. (Full Text in Persian)
27. Durant W. Izzat-e Falsafeh, Translator Zaryab-e Khoei, A: Entesharat-e Elmi va Farhangi. (Full Text in Persian)